सतार समुदायमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञान र व्यवहारको अध्ययन

प्रस्तुतकर्ता

इन्दिरा देवी बराल

परीक्षा रोल नं. २१४००७९

शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९

त्रि.वि.दर्ता नं. ९-२-२०२-३२६-२००७

स्वास्थ्य शारीरिक तथा

जनसंख्या विभागअन्तर्गत स्वास्थ्य शिक्षामास्नातकोत्तर

तहको व्यवहारीक आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्नको लागि तयार पारिएको

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संकाय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

कोशीहरैंचा, मोरङ्ग

एप्रिल, २०१६

घोषणा पत्र

यो शोधपत्र मेरो ज्ञानमा आधारित रहेर सर्वप्रथम प्राथमिक सूचना तथा तथ्याङ्कको आधारमा तयार गरिएको हो भनि घोषणा गर्दछु । यो अध्ययन प्रतिवेदन मेरो आफ्नै मौलिक अनुसन्धान कार्यको परिणाम हो । केही सन्दर्भ सुचिकृत विषयवस्तु बाहेक यो शोधपत्रमा प्रस्तुत विषयवस्तुहरु मेरो मौलिक हुन् । मैले कुनै पनि विगतमा पुराभइ बुझाएको शोधपत्रबाट जस्ताको त्यस्तै अनुकरण वा नक्कल गरेको छैन । साथै यो शोधपत्र स्वास्थ्य शारीरिक तथा जनसंख्या विभाग अन्तर्गत स्वास्थ्य शिक्षामा स्नातकोत्तर तहको व्यवहारीक आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न बाहेक अन्यत्र दुरपयोग गर्ने छैन ।

12th April, 2016

……………………

इन्दिरा देवी बराल

सिफारिस पत्र

"सतार समुदायमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञान र व्यवहारको अध्ययन"स्वास्थ्य शिक्षामा, स्नातकोत्तर तहको प्रयोगात्मक आंशिक पाठ्यभारको आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनार्थ तयार पारि प्रस्तुत गरिएको हो । यो शोधपत्र इन्दिरा देवी बरालले मेरो मार्गदर्शन र सुपरिवेक्षणमा अनुसन्धान गरी तयार पार्नु भएको र उहाँको आफ्नै मौलिक कार्य हो भनि प्रमाणित गर्दछु । यो अध्ययन प्रतिवेदन अनुसन्धानकर्ताले तोकिएको समूदायमा अध्ययन र अनुसन्धान सम्पन्न गरी प्रस्तुत गरेको हो । यसमा विगतमा सम्पन्न भएको कुनै पनि शोधपत्रबाट नक्कल गर्ने काम भएको छैन । यो शोधपत्र वाह्य मौखिक परीक्षाको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

12th April, 2016

हरिबहादुर खत्री

(शोध निर्देशक)

स्वास्थ्य शारीरिक तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

कोशीहरैँचा, मोरङ

स्वीकृति पत्र

“सतार समुदायमा सुरक्षितमातृत्व सम्बन्धीज्ञान र व्यवहारको अध्ययन”शीर्षकमा शोधार्थीइन्दिरा देवी बरालद्धारा स्नातकोत्तर तह स्वास्थ्य शिक्षा विषयको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न प्रस्तुत शोधपत्र स्वीकृत गरियो ।

मूल्याङ्कन समिति

१.श्री जनार्दन गुरागाई **हस्ताक्षर**

स्वास्थ्य, शारीरिक तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग ....

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस विभागिय प्रमख

कोशीहरैंचा

२.श्री हरीबहादुर खत्री

स्वास्थ्य शारीरिक तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग ....

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस सुपरिवेक्षक

कोशीहरैंचा

३. ....

स्वास्थ्य, शारीरिक तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग ....

त्रिभुवन विश्वविद्यालय बाह्य सुपरीवेक्षक

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह स्वास्थ्य शिक्षा मूल विषय लिइ अध्ययनरत विद्यार्थीलाई द्वितीय वर्षमा शोधपत्र तयार गर्नु पर्ने प्रावधान रहि आएको छ । सोहि क्रममा **"सतार समुदायमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञान र व्यवहारको अध्ययन"** विषय शीर्षकमा अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरि प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण पश्चात शोधपत्र तयार पारेकी छु ।

शोधपत्र जस्तो जटिल र गहन कार्यमा आवश्यक प्रवन्ध मिलाइ शुरु देखि अन्त्य सम्म मार्गदर्शकको रुपमा निरन्तर सहयोग र सरसल्लाह प्रदान गरी सफलताको बिन्दुमा पुऱ्याउनु हुने आदरणीय शोध निर्देशक श्री हरिबहादुर खत्री ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यसैगरी प्रशासनिक काममा सहयोग गर्ने र यस विभागका सम्पूर्ण गुरुहरु साथै तथ्याङ्क संकलनका क्रममा सक्रिय सहयोग पुऱ्याउनु हुने तोपगाछी गा.वि.स.का सचिव, उपस्वास्थ्य चौकी प्रमुख, स्वास्थ्य कार्यकर्ता एवं सतार समूदायका सम्पूर्ण सतार जातिहरु र अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा विविध पक्षबाट सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण प्रवुद्ध महानुभावहरुमा विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु । अध्ययनका क्रममा हरपल सहयोग गर्नुहुने श्रीमान निलम खरेल ज्यू साथै समयमा नै शोधपत्र टङ्कन गरिदिनु हुने मल्टिमिडिया कम्प्युटर इन्स्टिच्युडलाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु । यस कार्यमा जो-जति शुभ चिन्तकहरुबाट सुझाव एवं सल्लाह पाए उहाँहरु सबै धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । सबैबाट पाएको सल्लाह, प्रेरणा र सहयोगको प्रतिफलका रुपमा यो शोधपत्र तयार भएको छ ।

शोधार्थी

12th April, 2016 **इन्दिरा देवी बराल**

अध्ययनको सार संक्षेप

यस अध्ययको शीर्षक**"सतार समुदायमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञान र व्यवहारको अध्ययन"**हो । यसको उद्देश्य तोपगाछी गा.वि.स.वडा नं. १ र ९ मा बसोबास गर्नेसतार समुदायको सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धि ज्ञान र व्यवहारको स्थिति पत्ता लगाउनु तथा सतार समुदायको सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धि समस्याहरु समाधानका उपायहरुको खोजी गर्नु थियो ।यो अध्ययन वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित रहेर गरिएको थियो । अध्ययन सतार समुदायका १३० आमाहरुलाई सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि (Simple random sampling method) अपनाइ अर्न्तवार्ता सूचिको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

अध्ययनमा सतार समुदायका १३.८५ प्रतिशत उत्तरदातामा गर्भावस्थामा स्वास्थ्य जाँच गराउनु पर्छ, २९.२३ प्रतिशतमा कहिलेकाही जाँच गराउँदा हुन्छ, २५.३८ प्रतिशतमा गर्भावस्थामा स्वास्थ्य जाँच गराउनै पर्दैन तथा ३१.५४ प्रतिशतमा गर्भावस्थामा स्वास्थ्य जाँच बारे केही ज्ञान नभएको पाइयो छ । यसो हुनमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धि कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन हुन नसकेकोसाथै स्वास्थ्य प्रति चासो नदिनु, अशिक्षा, परम्परागत सोचाइ, धार्मिक परम्परा, सामाजिक विश्वास र पारिवारिक विरोधजस्ता पक्षहरु हुन् । अध्ययन स्थलका ३३.८५ प्रतिशत उत्तरदाताहरुमा गर्भवती अवस्थामा टि.टि.खोप लगाउनु पर्छ तथा ६६.१५प्रतिशत आमाहरुमा गर्भवती अवस्थामा टि.टि.खोप लगाउनु पर्दैन वा कुनै ज्ञान नभएको पाइयो । जसका कारण समुदायका अधिकांश मानिस अशिक्षित हुनु, रुढिबादी परम्परा, जनचेतनाको कमी, पहुँचको अभाव साथै गर्भावस्थालाई प्रकृतिक प्रक्रियाको रुपमा लिइनु आदिलाई लिन सकिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रका ७८ प्रतिशत उत्तरदातामा बच्चाको नाभी काट्न नयाँ ब्लेड, १२ प्रतिशतमा चक्कु, ७ प्रतिशतमा तिखो धारिलो वस्तु, तथा यि बाहेक अन्य साधनबाट नाभी काट्दा हुन्छ भन्ने ज्ञान भएका ४ प्रतिशत उत्तरदाता पाइयो । सतार समुदायमा अझै पनि कम उमेरमा विवाह गर्ने गरेको पाइयो ।आधा भन्दा बढि उत्तरदातामा अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकीमा सुत्केरी गराउनु पर्छ भन्ने ज्ञान भएको तर अभ्यासमा त्यसको ठीक विपरित पाइयो ।अभ्यासमा घरमा ७० प्रतिशत ,क्लिनिकमा ६.९२ प्रतिशत, स्वास्थ्यकेन्द्रमा १२.३० प्रतिशत तथा अस्पतालमा १०.७८ प्रतिशतलेसुत्केरी गराएको पाइयो ।यसो हुनुमा गरिबी, अशिक्षा, सेवा सुविधाको कमी, स्वास्थ्य सेवाको दुरी, लाज मान्ने प्रवृत्ति,

अन्धविश्वास आदि भएको पाइयो । घरमा नै अधिकांशले प्रसुति गराउने गरेकाले परिवारको सदस्य तथा छिमेकीले नै बढी सहयोग गर्ने गरको उत्तरदाताले बताए । सहयोग गर्ने व्यक्ति मध्ये १७.६९प्रतिशतलाई परिवारका सदस्यले ३३.८५ प्रतिशतलाई छिमेकीले, ३७.६९ प्रतिशतलाई स्वास्थ्य कार्यकर्ता वा सुडेनी तथा १०.७७ प्रतिशत उत्तरदातालाई अस्पतालमा डाक्टरद्धारा प्रसूती गराइएको पाइयो । बिगौती दुध खुवाउनु पर्छ भन्ने ज्ञान भएका ४६.९२ प्रतिशत तथा बिगौती दुध खुवाउनु पर्दैन भन्ने ज्ञान भएका ५३.०८ प्रतिशत उत्तरदाता पाइयो । तर अभ्यासमा भनेबच्चालाई बिगौती दुध खुवाउने उत्तरदाता ४०. ७७ प्रतिशत तथा ५९.२३ प्रतिशत उत्तरदाताले बिगौती दुध बच्चालाई नखुवाई फालेका् पाइयो । अध्ययन स्थलका ३२.३१ प्रतिशत उत्तरदाताले बच्चालाई पुर्ण खोप लगाएको पाइयो भने ४३.८४ प्रतिशतले सबै खोप नलगाई कुनै कुनै मात्र लगाइ दिएको पाइयो । अध्ययन स्थलका उत्तरदातामा सुत्केरी अवस्थाको खाना सम्बन्धी ज्ञानमा साविक भन्दा बढी पोषणयुक्त खाना खुवाउनु पर्छ भन्ने ६८.४६ प्रतिशत पाइयो, पहिले जतिनै खानु पर्छ भन्ने १३.०८ प्रतिशत, जति खाए पनि हुन्छ भन्ने १८.४६ प्रतिशत तथा साबिक भन्दा कम पोषणयुक्त खाना खानु पर्छ भन्ने उत्तरदाता कोही पनि नभएको पाइयो । सतार समुदायका महिलाहरुले सुत्केरी अवस्थामा आर्थिक अभावका कारण दैनिक काम नगरि खान नपाउने तथा लैङ्गिक विभेदका कारण छोरी जन्माएको भन्दै पहिले जति पनि आराम गर्न नपाएका उत्तरदाताहरु पनि पाइयो ।सुत्केरीमा अवस्थामा पहिले भन्दा बढी आराम गर्ने उत्तरदाता ५१.५४ प्रतिशत, सुत्केरीमा पहिला जति पनि आराम गर्न नपाएको १.५४ प्रतिशत, तथा ४६.९२ प्रतिशत उत्तरदाताले सुत्केरीमा पहिले जतिनै आराम गरेको देखियो ।

समुदायमा विशेष गरेर महिलाहरू को चेतनामा वृद्धि गर्न र सुरक्षित मातृत्वबारे ज्ञान र त्यसको सहि अभ्यास, गर्नका लागि स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रम, महिला शिक्षा, जनचेतनामूलक नाटक, महिलाहरूलाइ शिक्षाको पहुँच सम्म पुऱ्याउन सम्बन्धि सरोकारवाला निकाय, स्थानीय र केन्द्रीय निकायबाट निति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ । सतार जातिको पेशा, शिक्षाको स्तर, सुरक्षित मातृत्वको अभ्यास आदिको स्थिति नाजुन देखिकाले उक्त समुदायलाइ सरोकारला निकायले सहयोग गर्नु पर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा उनीहरूको स्वास्थ्य माथि उठ्ने आशा गर्न सकिन्छ ।

विषय सुची

	पृष्ठ नं.
घोषणा पत्र	i
सिफरिस पत्र	i i
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	i v
सार संक्षेप	v
विषय सुची	vii
तालिका सूची	x
चित्र सूची	xi
अध्याय-१ : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५ अनुसन्धान प्रश्न	५
१.६अध्ययनको परिसिमा	६
१.७ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दावलीहरुको परिभाषा	६
अध्याय -२ : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा अवधारणात्मक ढाँचा	
२.१ सैद्धान्तिक ढाँचा	८
२.२ अनुभवजन्य ढाँचा	१०
२.३ अवधारणात्मक ढाँचा	१२

अध्याय -३ : अध्ययन विधि

३.१अध्ययनको ढाँचा १४

३.२ जनसंख्या र नमुना १४

३.३ नमुन छनोट प्रक्रिया १४

३.४ तथ्याङ्कसंकलन स्रोत रसाधन १५

३.५ तथ्याङ्क संकलन सामग्रीको स्तरीकरण १५

३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया १५

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण कार्यविधि १५

अध्याय - ४ :नतिजा र छलफल

४.१ जनसाङ्ख्यिक तथा सामाजिक आर्थिक विशेषताहरु १६

४.१.१ सतार जातीको धार्मिक सांस्कृतिक परम्परा १६

४.१.२ सतार समुदायको आर्थिक जीवनस्तर १७

४.१.३ शैक्षिक अवस्था १९

४.१.४ उत्तरदाताको उमेरगत संरचना २०

४.२ सुरक्षित मातृत्वको ज्ञान २१

४.२.१ गर्भावस्थामा स्वास्थ्य जाँचबारे ज्ञान २१

४.२.२ गर्भावस्थामा थप पौष्टिक खाना सम्बन्धी ज्ञान २२

४.२.३ टि.टि.खोप सम्बन्धी ज्ञानका २३

४.२.४ विवाह गर्ने उमेर सम्बन्धी ज्ञान २४

४.२.५ सुत्केरी गराउने ठाउँको ज्ञान २५

४.२.६ बच्चाको नाभी काट्ने साधनको ज्ञान २६

४.२.७ प्रसूति गराउन अस्पताल पुऱ्याउने साधनको ज्ञान २७

४.२.८ स्तनपान सम्बन्धी ज्ञान २८

४.२.९ बच्चाको थप खानेकुरा सम्बन्धी ज्ञान २९

४.२.१० खोप सम्बन्धी ज्ञान ३१

४.२.११ सुत्केरी अवस्थाको खाना सम्बन्धी ज्ञान ३२

४.३ सुरक्षित मातृत्वको अभ्यास ३३
४.३.१ विवाह गर्दाको उमेर ३३
४.३.२पहिलो पटक गर्भवती हुदाँको उमेर ३४
४.३.३ गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण सम्बन्धी अभ्यास ३५
४.३.४ गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराउने स्थानको छनोट ३६
४.३.५ गर्भवती अवस्थाका समस्याहरु ३७
४.३.६ आइरन चक्की र टि.टी खोपको अभ्यास ३८
४.३.७ सुत्केरी गराउने ठाउँको अभ्यास ३९
४.३.८ प्रसव अवस्थाका समस्याहरु ४०
४.३.९ घरमा सुत्केरी हुँदा नाल काट्न प्रयोग गर्ने साधन ४१
४.३.१० सुत्केरी गराउने सहयोगी ४२
४.३.११ प्रसव व्यथा अवधि ४३
४.३.१२ प्रसूति गराएको प्रकार ४४
४.३.१३ प्रसूति अवस्थामा खाना सम्बन्धी अभ्यास ४५
४.३.१४ बिगौती दुध तथा स्तनपान सम्बन्धी अभ्यास ४६
४.३.१५ सुत्केरी अवस्थामा खाना सम्बन्धी अभ्यास ४८
४.३.१६ बच्चाको खोप सम्बन्धी अभ्यास ४९
४.३.१७ बच्चालाई खुवाउनु पर्ने थप खानेकुरा सम्बन्धी अभ्यास ५०
४.३.१८ सुत्केरी अवस्थामा गरिने आरामको अभ्यास ५१
४.४ मुख्य प्राप्तिहरु ५२

अध्याय - ५ सारांश, निष्कर्ष, सिफारिस

५.१ सारांश ५७
५.२ निष्कर्ष ५७
५.३ सिफारिस ५९
५.३.१ नीतिगत तहका सुझावहरु ५९
५.३.२ कार्यान्वयन तहका सुझावहरु ५९
५.३.३ अनुसन्धान तहका सुझावहरु ६०
सन्दर्भग्रन्थ
अनुसूचि

तालिकाको सुची

तालिकाशीर्षक		पेज नं.
१	उत्तरदाताको पेशागत स्थिती	१८
२	उत्तरदाता तथा उनीहरुकाश्रीमान्को शैक्षिक अवस्थाको विवरण	१९
३	उत्तरदाताको उमेरगत संरचनाको विवरण	२०
४	गर्भावस्थामा स्वास्थ्य जाँच आवश्यकता बारे ज्ञानको विवरण	२२
५	गर्भवती अवस्थामा टि.टि.खोप सम्बन्धी ज्ञानको विवरण	२३
६	उत्तरदाताको प्रसूति गराउन अस्पताल पुर्‍याउने साधनको ज्ञानको स्थिति	२७
७	उत्तरदातामा बिगौती दुध सम्बन्धी भएको ज्ञानको स्थिति	२८
८	उत्तरदातामा बच्चालाई स्तनपान गराउनु पर्ने समय सम्बन्धी ज्ञानको स्थिति	२९
९	उत्तरदातामा बच्चालाई थप खाना खुवाउने बच्चाको उमेर सम्बन्धी ज्ञानको विवरण	३०
१०	उत्तरदातामा बच्चालाई खुवाउनु पर्ने थप खानेकुरा सम्बन्धी ज्ञानको विवरण	३०
११	उत्तरदाताको विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी स्थिति	३३
१२	गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराउने उत्तरदाताको स्थिति	३५
१३	उत्तरदाता गर्भवती हुँदा देखिएका समस्याको विवरण	३७
१४	उत्तरदाताले गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्की खाएको स्थिति	३८
१५	उत्तरदाताले गर्भवती अवस्थामा टि.टी खोप लगाएको स्थिति	३९
१६	उत्तरदाताको सुत्केरी गराउने ठाउँको स्थिति	३९
१७	उत्तरदाताका प्रसव अवस्थाका समस्याको विवरण	४०
१८	उत्तरदातालाई सुत्केरी गराउन सहयोग गर्ने व्यक्तिको विवरण	४२
१९	उत्तरदाताको प्रसव व्यथा अवधिको विवरण	४३
२०	उत्तरदाताले प्रसूति गराएको प्रकारको विवरण	४४
२१	उत्तरदाताले प्रसव अवस्थामा खाएको खानेकुरा सम्बन्धी विवरण	४५
२२	उत्तरदाताले बिगौती दुध सम्बन्धी गरेको अभ्यासको विवरण	४६
२३	उत्तरदाताले स्तनपान सम्बन्धी गरेको अभ्यासको विवरण	४७
२४	उत्तरदाताहरुको सूत्केरी अवस्थामा खाना सम्बन्धी अभ्यासको विवरण	४८
२५	उत्तरदाताहरुले खोप सम्बन्धी गरेको अभ्यासको विवरण	४९
२६	उत्तरदाताहरुले सुत्केरी अवस्थामा गरेको आराम विवरण	५१

चित्रको सुची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
१	उत्तरदाताको गर्भावस्थामा थप पौष्टिक खाना सम्बन्धी ज्ञानको विवरण	२३
२	उत्तरदातामा विवाह गर्ने उमेर सम्बन्धी ज्ञानको स्थिति	२४
३	उत्तरदातामा सुत्केरी गराउने ठाउँ सम्बन्धी रहेको ज्ञानको स्थिति	२५
४	उत्तरदातामा भएको बच्चाको नाभी काट्ने साधनको ज्ञानको स्थिति	२६
५	उत्तरदातामा भएको बच्चालाई लगाइने खोप सम्बन्धी ज्ञानको स्थिति	३१
६	उत्तरदातामा भएको सुत्केरी अवस्थाको खाना सम्बन्धी ज्ञानको स्थिति	३२
७	उत्तरदाताहरुपहिलो पटक गर्भवती हुँदाको उमेरको स्थिति	३४
८	उत्तरदाताले गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराएको स्थानको विवरण	३६
९	उत्तरदाताले घरमा सुत्केरी गराउँदा नाल काट्न प्रयोग गरेको साधनको विवरण	४१
१०	उत्तरदाताले बच्चालाई खुवाएको थप खानेकुराको वृत्तचित्र	५०